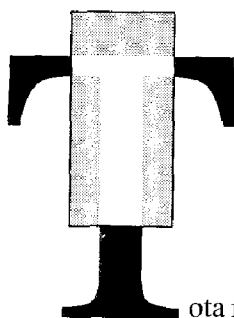

J O A N A. A R G E N T E R

LA VARIACIÓ LINGÜÍSTICA: EL FET I LA SEVA SIGNIFICACIÓ

ota realitat lingüística de la mena que anomenem «llenguatge natural» està subjecta al dinamisme de la variació, des del punt de vista sincrònic, i del canvi, des del punt de vista diacrònic, per molt que la imatge que ens en transmet l'escola i fins i tot la lingüística sigui la d'un sistema estable i monolític. Per aquesta raó una llengua no es confon mai, estrictament parlant, amb un codi, l'estructura i els elements del qual són fixats a la bestreta.

Quan un lingüista com Bloomfield (1933: 78) afirmava que «el pressupòsit fonamental de la lingüística és que en una comunitat lingüística l'associació entre certes seqüències de sons i certes significacions és constant» expressava indirectament la idea que el lingüista es proposa de detectar quins són aquells elements que funcionen com «el mateix» element per al parlant –dit altrament, quins elements del llenguatge oral són interpretats com a idèntics per aquest parlant, encara que no ho siguin ben bé per a un instrument de mesura. Amb això, la lingüística s'orientava, com qualsevol disciplina científica, a la descoberta dels elements invariants d'una llengua, subjacents a la variació amb què aquesta es manifesta empíricament. Aquesta «recerca de la invariància», de què parlà Jakobson en diverses ocasions, esdevenia complementària del supòsit de la «relativitat lingüística», és a dir, de la concepció que cada llengua, entesa com a totalitat, presenta una estructura interna definible i diferenciada de qualsevol altra llengua, els elements de la qual només poden analitzar-se i interpretar-se en relació

amb aquella totalitat, i també una determinada orientació envers la conceptualització de l'experiència.

No ens ha d'estranyar, doncs, que els lingüistes s'orientessin vers la descoberta dels elements invariables de l'estructura sonora de les llengües, que miessin de reduir la multiplicitat de sons d'una llengua a un nombre relativament manejable d'entitats que representen classes de sons –els fonemes–, i que, no prou satisfets amb això, cerquesin d'analitzar aquests fonemes en un nombre encara més reduït d'entitats menors –tot partint de la noció de les «característiques diferencials» de què havia parlat Saussure–: els trets fonològics distintius. Aquests acompleixen una triple funció: constitueixen els elements invariables de l'estructura sonora, i com a tals presenten correlats articuladoris, acústics i perceptius, és a dir, tot al llarg del circuit de la parla, i relacionen així els nivells fonètic i fonològic de l'estructura lingüística, el nivell de la realitat empírica i el de la representació mental del llenguatge humà; segonament, acompleixen una funció diacrítica o distintiva, per tal com la seva presència o absència en un determinat segment fònic permet diferenciar mots o morfemes de la llengua en qüestió; i, finalment, acompleixen una funció classificatòria, en virtut de la qual hom pot agrupar els sons d'una llengua en classes naturals: els processos fonològics afecten segments que pertanyen a aquestes classes naturals de sons. Els trets fonològics no són meres entitats formals abstractes, sinó que responen a determinades estructures de discriminació cerebrals (Argente i Llisterra 1984).

Tampoc no ens ha d'estranyar que, en altres nivells d'anàlisi, els lingüistes cerquessin d'escatir la «significació general» de les categories morfològiques, la «significació gramatical» de certes combinacions de categories sintàctiques, el significat «denotatiu» dels mots o el «significat intrínsec» de les oracions d'una llengua –un significat «defectiu», això és, descontextualitzat o en «context nul».

Des del punt de vista de l'estructura semiòtica, el signe lingüístic era interpretat quasi exclusivament com un «símbol», és a dir, com un signe que presenta una relació arbitrària entre el significat i el significat, mentre que el valor d'«índex» –el signe que manté un lligam de contigüïtat necessària entre els seus constituents– o el d'«icona» –el signe en què aquests mantenen una relació de similitud de certa mena– apareixien, en el millor dels casos, com absolutament marginals en el llenguatge. Solament el reconeixement de la categoria gramatical dels anomenats *shifters* o «commutadors» (Jespersen 1922: 128 s.) permetia entrellucar l'aspecte indexical del llenguatge i solament el «simbolisme fonètic» (Sapir 1929) o la iconicitat del llenguatge poètic i la seva eventual gramaticalització (Jakobson 1965, entre altres) o, més tard, la iconicitat sintàctica, que seria a l'origen de certes explicacions diacròniques o tipològiques, (Haiman 1980, 1985; Moreno 1988) permetia entrellucar-ne l'aspecte icònic.

Quan la recerca es reorienta vers l'estudi de la «variació inherent» (Labov) del llenguatge, es desclou amb claredat el caràcter d'índex del signe lingüístic contextualit-

zat. Hom posa de manifest llavors com certs punts de l'estructura sonora o gramatical del llenguatge permeten, en certs contextos, alternances no categòriques que vehiculen de forma regular associacions indexicals determinades o variables sociolingüístiques que constitueixen maneres de dir diferentment una mateixa cosa, i aquesta diferència connota significacions socials distintes (Gumperz) en virtut de les seves relacions indexicals.

Així, l'alternança entre els valors del tret [+/- sonor] en els sons [b, d, g] i [p, t, k] en català és habitualment distintiva (*beu/peu, déu/teu, got/cot*), llevat de la posició final de mot, en què la distinció desapareix en favor dels segons. Es tracta del procés fonològic d'ensordiment de les consonants finals de mot: *sab+er/sap, menud+a/menut, grog+a/groc*. En la mesura que aquest ensordiment és obligatori per a tots els parlants, esdevé un cas d'al·lofonia categòrica que no té sinó una funció demarcativa i és una propietat del català, entre altres llengües. Ara, l'alternança entre la pronúncia fricativa/africada ([ʃ]/[tʃ]) en mots com *xai, xicra, xàfec* no respon a cap variant combinatòria de la llengua, sinó que n'és una variant lliure, és a dir, la presència de l'una o l'altra pronúncia és aleatòria des del punt de vista de l'estructura lingüística. En canvi, hom ha mostrat la correlació d'aquest fenomen amb determinats grups d'edat (Pons 1992: 331-345), i no seria pas difícil, crec, de mostrar-ne la correlació amb determinats estils o nivells de formalitat. En aquest sentit, es tracta d'una variable sociolingüística les variants de la qual són un índex de certes diferències de grup social i d'estil de parla. Tota variable sociolingüística expressa, doncs, la correlació existent entre una variable lingüística i una variable social (grup socioeconòmic, ètnic, d'edat o de gènere, principalment) o entre aquella i un estil. Alternativament, hom podria afirmar que, si bé [ʃaj] i [tʃaj] són formes lexicals que denoten un mateix objecte, connoten, en canvi, significacions socials diferents (Bierwisch 1987).

Atès que aquestes variables sociolingüístiques no són de caràcter categòric, la seva estructura és d'ordre estadístic: caracteritzen un discurs no en funció de la mera presència o absència absolutes de llurs variants, sinó de llur freqüència relativa; així mateix, caracteritzen el parlar d'un grup social i/o l'estil d'un discurs per llur probabilitat d'aparició. L'anàlisi variacionista, també anomenada sociolingüística correlacional, associa amb cada una de les variants de la variable sociolingüística uns determinats valors freqüencials, i és aquest patró freqüencial allò que la singularitza i allò que, si escau, n'expressa quantitativament el nivell d'estratificació sociolingüística (Labov).

Altres menes de variació, en canvi, són de naturalesa discreta: es tracta d'opcions que el parlant té al seu abast, però a les quals en principi s'até, un cop feta l'opció, en un acte comunicatiu concret. Com que aquestes opcions són també índexs d'aspectes determinats del context sociocomunicatiu, el seu ús hi vehicula una determinada significació social. Valguin com a exemples els múltiples i variats casos de dixi social

que trobem en els més diversos llenguatges naturals. La distinció entre certes fórmules de tractament en català –com ara, *tu*, *vós*, *vostè* o *Pep*, *Josep*, *senyor Josep*, per posar només un parell de casos– ja fa el fet. Ara bé, com que el context no és una dada objectiva inamovible i independent dels interlocutors, qualsevol d'ells pot fer ús d'una variant no activada fins aleshores amb la intenció, precisament, d'alterar-lo. Indicacions metapragmàtiques de la mena «Ja em pots tractar de tu», corregir el *Josep* amb què hom se'ns ha adreçat amb un «Tothom em diu Pep. També pots fer-ho tu» o, simplement, correspondre al *vostè* que hom ens ha adreçat amb un *vós* és un indicatiu de contextualització (Gumperz), això és, un senyal que cal una reinterpretació de les relacions entre els interlocutors, i, per tant, del context de comunicació, en un determinat sentit (la naturalesa exacta d'aquest sentit dependrà no solament de la forma lingüística emprada, sinó de les normes d'ús adequades en una comunitat i de les connotacions que hi són vigents). En els dos primers exemples, hom hauria volgut orientar l'interlocutor en la dimensió de l'eix de la solidaritat, en oposició a l'eix de la distància social; en el tercer hom podria tal vegada haver-se volgut presentar com un parlant purista. L'anàlisi d'aquest fenomen pertany amb propietat a la pragmàtica, i no a la sociolingüística variacionista, en la mesura que aquella primera s'interessa per l'adequació de l'ús lingüístic al context sociocultural.

Arribat el cas, en una determinada situació sociolingüística no solament certs elements discrets del codi lingüístic vehiculen significacions socials, sinó també la tria d'una varietat lingüística (inclosa una llengua), presa globalment, pot funcionar com a element de variació amb valor indexical (Argente 1995). «Ya me puedes hablar en catalán» és una expressió que es correspon punt per punt amb la que hem vist suara invitant-nos a usar un determinat tractament, i sabem, per experiència, que no és una raresa comunicativa en determinats contextos i condicions.

En una situació com la tot just insinuada, no solament la tria de llengua pertany al camp de la variació i acumula un valor d'índex social, sinó un nombre elevat d'altres fenòmens que caracteritzen la interacció entre els sistemes lingüístics en presència i els productes de la comunicació bilingüe, des de diverses formes d'interferència –manlleus i efectes de substrat– i d'alternança de codis fins a l'emergència de noves varietats –corresponents a estadis diferents d'una interllengua, a varietats de contacte o a processos de pidginització i criollització abrupta. La sociolingüística variacionista s'ha centrat en l'anàlisi de comunitats monolingües, però l'estudi de la interacció entre variació i contacte s'ha mostrat un camp fèrtil i interessant (Argente i Lorenzo 1993; Argente i Payrató 1991; Montoya 1989).

En tractar de la variació com a fenomen sincrònic, hom sol distingir entre la variació territorial, la variació social i la variació funcional. La primera ens permet diferenciar els dialectes en sentit estricte o tradicional, la segona ens permet diferenciar els

sociolectes o, com a mínim, estudiar-ne les variables sociolingüístiques, i la tercera adreça la nostra atenció envers els registres de situació o registres simplement. Alguns autors han volgut distingir entre les varietats definides en funció dels usuaris, les quals anomenen «dialectes», i les varietats que es defineixen en funció de l'ús, les quals són anomenades «registres» (Gregory i Carroll). Entre les primeres caldria comptar les dues mencionades suara en primer lloc: els «dialectes regionals» i els «dialectes socials» –per bé que entre aquests darrers distingirien els que s'associen a grups socioeconòmics, ètnics, de gènere o sexe, i d'edat. Els «registres» coincidrien, si fa no fa, amb els registres funcionals ja esmentats.

L'ús de l'article salat en català és un indicatiu de dialecte regional, propi del baleàric i del parlar salat de part de la costa empordanesa; com he assenyalat més amunt, segons L. Pons, la pronúncia africada [tʃ] per comptes de la fricativa [ʃ] al Vallès sembla que respon a grups d'edat diferenciats, i, doncs, a un dialecte social; finalment, l'ús de l'article derivat de *ille* llatí per part d'aquells mateixos parlants baleàrics és propi d'un registre formal, com l'adequat a una conferència (mentre que entre els catalans que no «salen» aquest ús no té ni pot tenir aquesta connotació). És habitual per a un parlant valencià fer ús de la combinació pronominal present a *li la donarà* en qualsevol context, inclòs el llenguatge escrit; és habitual que un català central digui, parlant espontàniament, *l'hi donarà*, volent significar allò mateix, que, en parlar més formalment, pugui dir eventualment *la hi donarà* i que, per escrit, empri únicament aquesta darrera combinació. És habitual per a un parlant valencià dir *donar-los-el* en qualsevol context i escriure-ho així; un català central dirà espontàniament *donà' lzi*, només en un parlar acurat podria dir *donar-los-el*, per bé que en qualsevol cas ho escriurà així. Ja ha estat dit més amunt que l'anàlisi de la variació demana no solament la descripció de les variables lingüístiques, en termes interns, sinó també la de les convencions socials vigents en una comunitat i la connotació que se'n deriva per a les primeres. D'altra banda, una sola variable lingüística no defineix una varietat, sinó que aquesta és caracteritzada per una determinada concurrència de variables.

La posició del que hom anomena «la llengua estàndard» o «llengua comuna» entre aquesta diversitat de varietats és particularment problemàtica. De vegades aquesta és el resultat de la codificació i l'elaboració d'una determinada varietat geogràfica, històrica i social (el francès parlat per les classes nobles de l'Ille de France el s. xviii). Al mateix temps, però, l'estàndard es pretén llengua comuna i llengua nacional, i, en conseqüència, supradialectal. En la mesura que és un ús relativament formal i convencional s'apropa més a un registre, però potser és millor considerar-lo com un cas a part. Per a aquesta qüestió, vegeu Bibiloni 1997.

Pel que fa a la terminologia relativa als estils de parla, la seva variació no és una mera qüestió formal, sinó que amaga importants diferències metodològiques i conceptuals. L'escola laboviana o variacionista, que empra el terme «estil», entén la variació

estilística com una dimensió lineal de formalitat creixent, és a dir, com un contínuum que presenta en un extrem la parla espontània i més informal (l'anomenat «vernacle»), seguida de la parla acurada, i, en l'altre, els estils més formals (associats, en general, a diverses formes de lectura: d'un text seguit, d'una llista de mots o de parells mínims). Alhora defineix el grau de formalitat en funció de l'atenció que el parlant posa en el seu discurs i tendeix a concentrar-se en l'estudi del vernacle, és a dir, en l'extrem informal del contínuum estilístic, per tal com entén que és la varietat més sistemàtica i que tendeix a evolucionar d'una forma també més sistemàtica. Observeu que aquesta és una concepció força «operativa» de la variació estilística: hom introdueix una noció operativa de formalitat, en funció de la qual es diferenciarien els estils, i un procediment operatiu per a segmentar més o menys arbitràriament el contínuum estilístic. Hom pot objectar-hi que els estils són definits apriorísticament i que hi són provocats experimentalment, de manera que la noció de formalitat es veu deslligada de tota interpretació social.

Els antropòlegs que s'havien acostat a l'anàlisi del fenomen de la variació en societats en què aquest apareix força institucionalitzat i ritualitzat, com és el cas de l'illa de Java, havien parlat de «nivells», i n'havien intentat una descripció atenent l'estructura lingüística i l'estructura social, i més recentment atenent l'estructura semiòtica de les formes comunicatives locals (Geertz, 1972; Errington, 1988). També en el cas del nàhuatl dels indis *malinches* del Mèxic central (Hill i Hill, 1986). Sota la influència dels escrits de Bakhtin, alguns d'aquests antropòlegs han formalitzat l'estudi de la variació lingüística en una comunitat humana com l'anàlisi de la manera com els seus membres gestionen el fenomen de l'heteroglòssia en llurs vides quotidianes, tot partint d'una concepció interactiva i dialògica de la comunicació humana, això és, la idea que tot enunciat respon a enunciat anterior i en prefigura d'altres de nous, i que aquests expressen veus diverses que corresponen a posicions socials interessades dins la comunitat.

Un corrent d'anàlisi alternatiu al variacionisme dins la sociolingüística, en sentit ample, és el representat per l'etnografia del parlar i la comunicació, associat originalment als noms de D. H. Hymes i J. J. Gumperz. Partint d'un nou principi de «relativitat de la funció lingüística», Hymes propugna una anàlisi etnogràfica de les «maneres de parlar» de cada comunitat i tant ell com els seus seguidors s'interessen primordialment per l'extrem formal del contínuum estilístic, és a dir, per formes relativament ritualitzades del parlar, entès aquest darrer com a activitat social. Gumperz i els seus seguidors s'interessen per l'anàlisi de les «varietats naturals» del llenguatge, és a dir, per aquelles que són observables espontàniament en una comunitat i que són conseqüència de les activitats socials dels seus membres. Dit altrament, defensen un acostament a la variació menys «operatiu» i més realista que no pas el de Labov. En rebutjar la seva teoria de la formalitat lingüística com a resultat de l'«audiocontrol» del parlant, entenen que la formalitat en el llenguatge prové de l'ús que se'n fa en activitats i situacions

definides socialment com a formals, i que l'associació entre el parlar de certs grups socials i els estils formals deriva del fet que són aquests grups socials, i no altres, els que estan socialment legitimats per a dur a terme aquelles activitats. Al mateix temps, rebutgen la seva aproximació macrosociolingüística –consistent a correlacionar directament variables lingüístiques i variables macrosocials– i, inspirats per l'etnometodologia, proposen partir de l'anàlisi de les interaccions verbals en comunitats i situacions comunicatives específiques –adopten, doncs, un enfocament microsociolingüístic i interactiu. No es tracta de negar la influència dels factors macrosocials en l'ús lingüístic, sinó de reconèixer que finalment aquest és sempre el resultat d'una conducta individual i –primordialment– en interacció amb altres individus –és a dir, la forma primària en què es manifesta l'ús del llenguatge és la conversa–, i que allò que cal cercar és la variable intervinent entre els fenòmens macrosocials i la conducta individual. Aquesta variable intervinent, influïda directament pels primers i condicionadora de la segona, és constituïda per estructures socials primàries, les característiques estructurals i funcionals de les quals faciliten adés el manteniment adés la ruptura de les estructures ideològiques i les pràctiques comunicatives locals. Les aportacions d'aquest corrent al coneixement de les maneres de parlar i a la comprensió dels fenòmens de tria de llengua i d'alternança de codis en contextos multilingües no han estat gens negligibles (Argente 1997; Boix 1993). L'estudi d'aquests fenòmens estrictament sincrònics i microsociolingüístics ha permès aprofundir la comprensió de processos macrosociolingüístics com la substitució d'una llengua (Gal) o eventualment el manteniment de varietats estigmatitzades (Milroy), tot fent palesa la importància tant de les connotacions socials de certes varietats i les seves associacions amb l'expressió d'identitats socioculturals concretes en determinats contextos com del paper de les xarxes de relació social en el manteniment de les normes d'ús lingüístic.

Una qüestió metodològicament important que es planteja en el marc d'aquesta concepció és que la unitat d'anàlisi es desplaça de l'enunciat, entès com a objecte lingüístic, a l'acte comunicatiu en què aquest enunciat es produeix. Hom ha introduït, en aquest sentit, la noció d'«esdeveniment de parla». Però aquest darrer no és encara prou adequat per a l'anàlisi, per tal com de vegades la seva relació amb l'acte comunicatiu pot ésser tangencial; no és el mateix la radiació d'un partit de futbol que el partit de futbol mateix, tot i que en tots dos esdeveniments hi hagi comunicació verbal: només en el primer cas hi és un element definitori. Per això cal partir d'una noció més elemental: l'«acte de parla», i entendre un acte comunicatiu com una seqüència d'actes de parla. Des d'un punt de vista etnogràfic, són actes de parla preguntar, ordenar, renyar, pregonar, sermonejar, remugar, arengar, beneir, flastomar, regatejar, glosar, etc.; també ho són un acudit, un panegíric, una juguesca, un pregó, un renec, un sermó, una pregària. L'objectiu de l'etnògraf de la comunicació consisteix, llavors, a identificar els diversos actes de parla reconeguts per una comunitat, les distintes

maneres de parlar que tot sovint s'hi associen i els contextos sociocomunicatius que els són apropiats. Dit breument, fer palesa una certa organització de la cultura verbal pròpia d'una determinada comunitat, en dreçar-ne una tipologia de les formes de discurs significatives en diverses menes de context i en relacionar l'ús lingüístic amb el conjunt d'activitats de diversa índole –religioses, rituals, domèstiques, econòmiques, polítiques, etc.– en què aquells es produeixen. Breu, en relacionar ús lingüístic i context sociocultural en una comunitat.

Si, metodològicament, la sociolingüística correlacional es basa en l'observació objectiva i en les enquestes a l'engròs, l'etnografia de la comunicació, influïda com està pels corrents d'anàlisi antropològica –etnogràfica– i etnometodològica, es basa en l'observació participativa de comunitats i grups reduïts, caracteritzats per un principi de localitat estricta i d'interacció primària.

Sense negar cap dels seus guanys, no hi ha dubte que l'etnografia del parlar presenta una relació estàtica entre llenguatge i identitat sociocultural. Si hom entén que aquesta no és merament un resultat històric sinó un procés en construcció, l'estudi de la variació lingüística hauria de concebre's com l'anàlisi de la dinàmica sociolingüística mitjançant la qual els parlants o els grups de parlants d'una comunitat utilitzen els recursos lingüístics que tenen a l'abast per construir la seva identitat en interacció directa els uns amb els altres a través del seu propi discurs. Aquest és l'objectiu que es proposa l'anàlisi crítica del discurs (Fairclough). Es tanca així el cercle que ens mena de la variació en els nivells inferiors de l'estructura lingüística, els nivells semiòtics de la significativitat lingüística (Benveniste) –en què els elements lingüístics són o no són significatius en una determinada llengua i en què l'analista cerca d'atribuir la variació a l'element invariant subjacent–, als elements que s'associen a connotacions socials específiques, fins al nivell semanticoveritatiu de la significació lingüística intrínseca i fins al nivell semanticopragnmàtic de la significació discursiva, contextual i social.

JOAN A. ARGENTER

Universitat Autònoma de Barcelona

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ARGENTE, J. A. (1995) «Language shift: An overview», *Catalan Review* IX. 2, pp. 39-59.
- (1997) «Els fenòmens de la diversitat i la variació lingüístiques, i llur pertinència per a l'estudi del llenguatge», dins M.-R. LLORET *et al.* (eds.), *Anàlisi de la variació lingüística*, Barcelona, PPU, pp. 15-44.

- ARGENTE, J. A. i LLISTERRI, J. (1984) «Tot fent d'un assaig assaig», dins R. JAKOBSON i M. HALLE, *Fonaments del llenguatge*, Barcelona, Empúries.
- ARGENTE, J. A. i LORENZO, A. (1993) «Reorganización formal y función social en una lengua minoritaria: un ejemplo de contacto gallego-castellano», *Nueva Revista de Filología Hispánica* 41, pp. 177-199.
- ARGENTE, J. A. i PAYRATÓ, L. (1991) «Towards a pragmatic approach to the study of languages in contact. Evidence from language contact cases in Spain», *Pragmatics* 1, pp. 465-480.
- BIBILONI, G. (1997) *Llengua estàndard i variació lingüística*, València, Eliseu Climent.
- BIERWISCH, M. (1976) «Social differentiation of language structure», dins A. KASHER (ed.), *Language in focus*, Dordrecht, Reidel.
- (1988) «Language varieties and connotation», dins U. AMMON *et al.*, *Sociolinguistics/Soziolinguistik*, HSK 3.2, pp. 1108-1118.
- BLOOMFIELD, L. (1933) *Language*, New York, Holt, Rinehart and Winston.
- BOIX, E. (1993) *Triar no és trair*, Barcelona, Edicions 62.
- ERRINGTON, J. J. (1988) *Structure and style in Javanese*, Philadelphia, University of Pennsylvania.
- FAIRCLOUGH, N. (1992) *Discourse and social change*, Cambridge, Polity Press.
- GEERTZ, C. (1972) «Linguistic etiquette», dins J. A. FISHMAN (ed.), *The sociology of language*, The Hague - Paris, Mouton.
- HAIMAN, J. (1980) «The iconicity of grammar: isomorphism and motivation», *Language* 56, pp. 515-540.
- (1985) *Natural syntax. Iconicity and erosion*, Cambridge, Cambridge University Press.
- HILL, K. i HILL, J. (1986) *Speaking Mexicano*, Tucson, University of Arizona.
- JAKOBSON, R. (1965) «Quest for the essence of language», *Diogenes* 51, pp. 21-37.
- JESPERSEN, O. (1922) *Language. Its nature, its development and origins*, London, Allen & Unwin.
- MONTOYA, B. (1989) *La interferència lingüística al Sud valencià*, València, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència.
- MORENO, J.C. (1988) «Les tipologies holístiques», *Límits* 5, pp. 101-110.
- PONS, L. (1992), *Iodització i apitxament al Vallès*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- SAPIR, E. (1929) «A study on phonetic symbolism», dins D. G. MANDELBAUM (ed.), *Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture and Personality*, University of California Press, Los Angeles, 1949.